

Beleid & Differentiatie: boter bij de vis?

Een onderzoek naar hoe scholen in het voorgezet onderwijs omgaan met het diversiteits-efficiëntie dilemma

G. Haarbosch, K.J. Kieviet, J.J.J. Schenkels

Universiteit Utrecht, Centrum voor Onderwijs en Leren,
Alfacluster/Bètacluster (start augustus 2011)
juni, 2012

Begeleider: Prof. Dr. J.D.H.M. Vermunt

Samenvatting

In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar beleid en differentiatie in de schoolpraktijk. Hierin wordt antwoord gegeven op de vraag wat de visie van de school is ten aanzien van differentiatie en hoe differentiatie in de praktijk wordt toegepast. Waslander (2007) heeft onderzocht op welke dimensies en in welke mate scholen differentiëren en hoe zij dit financieel realiseren. Waslander stelt naar aanleiding van haar bevindingen een aantal schoolcategorieën vast die een beeld geven van het differentiatiebeleid. Door middel van het afnemen van interviews en vragenlijsten op drie scholen hebben wij vastgesteld wat de visie is van de scholen t.a.v. differentiatie en de lespraktijk. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen de visie van de schoolleiding en hoe de docenten differentiëren in hun les. Met behulp van deze gegevens is inzichtelijk gemaakt in welke dimensies de scholen de meeste energie steken. Tegelijkertijd wordt duidelijk op welke vlakken kansen liggen voor de scholen. Tevens wordt een beeld geschetst van de discrepanties tussen de visie van de school en de lespraktijk.

1. Inleiding

“Voorzitter Onderwijsbond: bezuinigen op onderwijs getuigt van 'gaatje in hoofd' ” en “Bezuinigingen dwingen scholen tot creatieve oplossingen rond onderwijs en ICT”. Nederland verkeert in crisis en ook de scholen blijven niet ongeschonden van bezuinigingen. Er wordt verwacht dat scholen kwaliteit leveren. Een term die daarbij vaak ter sprake komt is differentiatie, ofwel onderwijs op maat. Dit moeten zij echter met steeds minder financiële hulpmiddelen realiseren. In dit artikel wordt verslag gedaan van de manier waarop scholen met dit probleem omgaan. Hierbij worden verschillende invalshoeken in ogenschouw genomen: het schoolbeleid, het bestuur en de docenten.

Differentiatie

Differentiatie is een actueel onderwerp binnen de huidige onderwijsontwikkeling. Er zijn verschillende definities voor differentiatie in de literatuur te vinden (Bosker, 2005). Om verwarring te voorkomen hanteren we in dit onderzoek de onderstaande definitie van de Koning.

“Differentiatie [in het voortgezet onderwijs] is het doen ontstaan van verschillen tussen delen (bijvoorbeeld scholen, afdelingen, klassen, subgroepen en individuele leerlingen) van een onderwijssysteem (bijvoorbeeld nationaal schoolwezen, scholengemeenschap, afdeling, klas) ten aanzien van een of meerdere aspecten (bijvoorbeeld doelstellingen, deeltijd, instructiemethode) (De Koning, 1973, p. 3)”

Differentiatiedilemma

Wanneer de school ervoor kiest om differentiatie actief in te zetten, gaat dit vaak gepaard met financiële kosten. Volgens Waslander (2007) staat het Voortgezet Onderwijs hier voor een dilemma. Wanneer een school haar diversiteit wil uitbreiden en wil inspelen op de individuele behoeften van de leerlingen, door het aanbieden van gedifferentieerd onderwijs, zullen de kosten stijgen. Waslander noemt dit dilemma het *diversity-efficiency dilemma* (Waslander, 2007, p. 367). Uit de literatuur blijkt dat scholen verschillende strategieën kunnen inzetten om met dit dilemma om te gaan (Freund, 2003; Philips et al., 2004)

Strategieën

Waslander (2007) beschrijft in haar onderzoek zeven strategieën. Deze strategieën ontleent zij aan het bedrijfsleven, waar ook altijd gezocht wordt naar de meest efficiënte manier om met geld om te gaan: cosmetisch maatwerk (Lubienski, 2006), het uitstellen van het ontkoppelingspunt (Mikkola & Skjøtt-Larsen, 2004), samenwerken en combineren, heterogeniteit verminderen, bronnen toevoegen, digitaliseren van het lesmateriaal (Pine, 1993) en tot slot schaalvergroting. Deze strategieën zijn lesoverstijgend en de school kiest bewust of onbewust een strategie om met het *diversity-efficiency dilemma* om te gaan.

Dimensies

Daarnaast identificeert Waslander (2007) zes verschillende dimensies waarop scholen op lesniveau kunnen differentiëren, namelijk: doelen, inhoud, tempo, lesmateriaal, lesactiviteiten en het rooster. Deze zes dimensies komen sterk overeen met de punten die Akos (2007) aanhaalt voor succesvolle differentiatie.

De keuzes die het schoolbestuur maakt ten aanzien van de zes hierboven genoemde dimensies bepalen de mate van differentiatie in het aangeboden onderwijs. Per dimensie kan vastgesteld worden in welke mate deze in het onderwijs wordt toegepast: hoog, gemiddeld of laag (Waslander, 2007, p. 382). Door het niveau van elke dimensie vast te stellen, kan de school worden ingedeeld in een van de vier categorieën die Waslander (2007) voorstelt: Bewakers, Radicale Maatwerkers, Differentiatoren en Bezuinigers.

Categorieën

Waslander baseert de hieronder beschreven categorieën op de mate waarop er gedifferentieerd wordt. De mate waarin dit gebeurt, is terug te vinden in de zes dimensies van diversificatie.

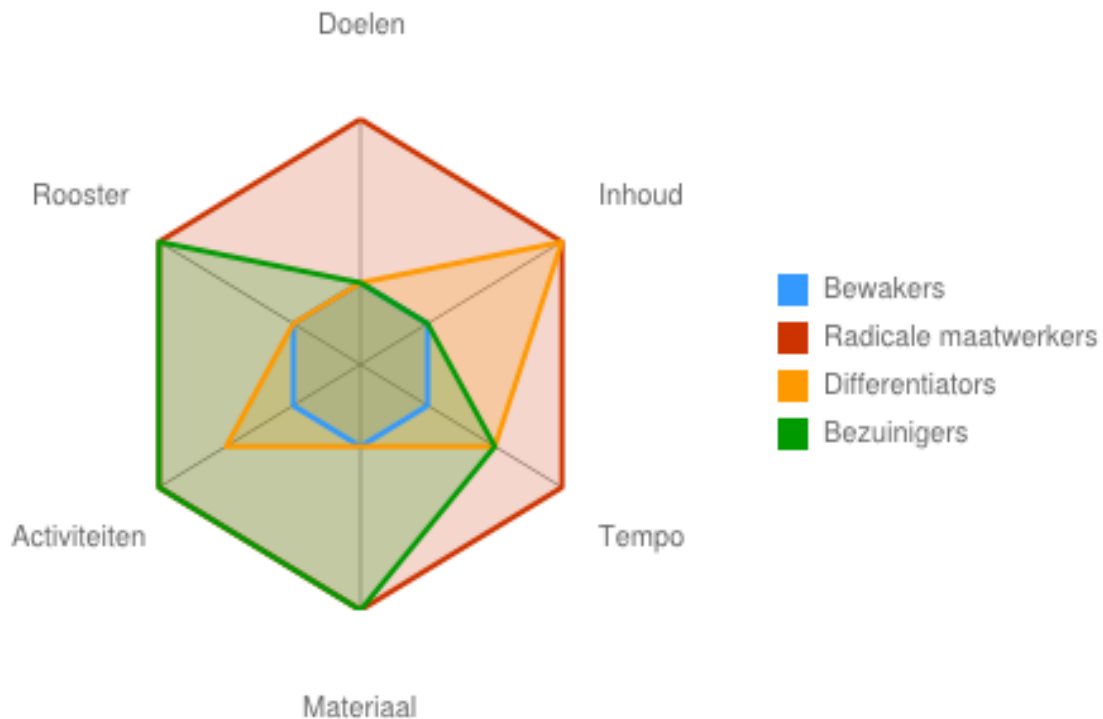
De Bewakers (*Guards*) scoren laag op alle zes de dimensies van differentiatie. Zij bewaken hun tradities tegen de tand des tijds en vermijden grote beleidsveranderingen en aanpassingen ten behoeve van de inspectie. Bewakers maken veelal gebruik van het verminderen van de heterogeniteit om zo het *diversity-efficiency dilemma* te omzeilen (Waslander, 2007).

De Radicale Maatwerkers (*Radical Customizers*) scoren hoog op alle zes de dimensies van differentiatie. Zij nemen de wensen en behoeften van de individuele leerling als uitgangspunt in al hun beslissingen. Bij de Radicale Maatwerkers heeft elke leerling het recht om te beslissen wat hij wil leren, hoe, met wie, wanneer en waar. Alle leerlingen stellen hun individuele leerdoelen vast en behalen deze doelen in hun eigen tempo. Radicale Maatwerkers beperken de noodzaak voor efficiëntie door het toevoegen van financiële bronnen. Op deze manier verkrijgen zij de financiële ruimte die zij nodig hebben om te experimenteren en fouten te maken (Waslander, 2007).

De Differentiatoren (*Differentiators*) zijn niet in staat om het *diversity-efficiency dilemma* geheel op te vangen. Ze zijn op zoek naar nieuwe manieren om gedifferentieerd leren voor grotere groepen te realiseren. Deze scholen bieden met name gedifferentieerd onderwijs aan door het curriculum in gestandaardiseerde modules te ontbinden. Leerlingen krijgen de mogelijkheid om modules te combineren en zo hun gewenste leertraject vorm te geven. Differentiatoren streven ernaar het ontkoppelingpunt uit te stellen en zijn op zoek naar samenwerking en combinaties (Hall & Thomas, 2004) om de impact op de organisatie beperkt te houden (Waslander, 2007).

Bezuinigers (*Economizers*) scoren laag op het aanbrengen van diversiteit binnen de leerdoelen en leerinhoud. Daarentegen scoren zij hoog op het toepassen van diversiteit van leermateriaal en leeractiviteiten. Scholen doen dit door middel van het vergroten van hun organisatie, ofwel schaalvergroting. Zo vergroten zij in sommige gevallen de klassen naar 150 leerlingen, waarbij meerdere docenten tegelijk onderwijs geven. Een team van zo'n drie tot vijf docenten kan een grotere diversiteit aan de leerlingen bieden dan één docent. Bezuinigers proberen het *diversity-efficiency dilemma* aan te pakken door het privatiseren van het bestuur en het toepassen van schaalvergroting. Op die manier proberen zij de kosten te drukken en de mogelijkheden om te differentiëren te vergroten (Waslander, 2007).

Schooltypen en Dimensies

Figuur 1. Schooltypen en hun dimensies.

Grafische weergave van de schooltypen en de mate waarin ze op een van de zes dimensies differentiëren. Bewakers scoren op alle dimensies laag, Radicale maatwerkers scoren op alle dimensies hoog. Differentiatoren en Bezuinigers zitten daartussen, maar verschillen in de dimensies waarop ze differentiëren. Differentiatoren doen dat voornamelijk op inhoud en in iets mindere mate op tempo en activiteiten. Bezuinigers differentiëren sterk op de dimensies rooster, activiteiten en materiaal en in iets mindere mate op tempo.

Context

Het onderzoek is uitgevoerd op twee scholen in de regio Midden-Nederland en één school in de regio Zuid-Nederland. Wegen privacyredenen worden de namen van de scholen hier niet genoemd. De scholen worden aangeduid met de cijfers 1 tot en met 3. School 1 verzorgt alleen lessen aan de vijfde en zesde klas van het VWO. School 2 (Zuid-Nederland) biedt onderwijs voor alle leerjaren vanaf VMBO-TL tot en met Atheneum. School 3 is een Gymnasium en voorziet in alle leerjaren.

Relevantie

Differentiatie is een actueel onderwerp in het huidige onderwijs. Echter brengt het uitvoeren van deze onderwijsvorm ook kosten met zich mee, zoals bijvoorbeeld het aanschaffen van extra lesmateriaal. Waslander (2007) laat in haar artikel zien welke methoden scholen gebruiken om efficiënt met dit financiële aspect om te springen. Voor scholen is het voordelig om inzicht te krijgen in de manier waarop zij dit doen, maar tevens te aanschouwen welke mogelijkheden nog open liggen. Op die manier kunnen zij hun strategie bijstellen en aanscherpen, waardoor het onderwijs voor de leerlingen aantrekkelijker wordt en de kosten voor de school niet de pan uitrijzen.

Waslander heeft in haar onderzoek de schoolleiders geïnterviewd en de desbetreffende scholen geobserveerd. Waslander heeft echter niet onderzocht of de resultaten uit de interviews met de schoolleiders overeenkomen met de praktijk zoals deze door de docenten wordt uitgevoerd. In dit onderzoek zijn daarom docenten en beleidsplan toegevoegd, wat dit onderzoek nog rijker maakt. Door inzichtelijk te maken wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen het beleid van de school, de opvatting van het schoolbestuur en de praktijkervaringen van de docenten, kan de school in de toekomst nog efficiënter met het *diversity-efficiency dilemma* omspringen en wellicht nieuwe differentiatiemogelijkheden optimaal benutten. Tevens wordt door middel van de categorisatie voor de school inzichtelijk gemaakt op welke vlakken zij differentiëren. Hierdoor kunnen zij gerichtere sturing geven aan hun differentiatiebeleid. Ook kan de school duidelijk naar haar (toekomstige) docenten communiceren wat zij van hen verwachten ten aanzien van gedifferentieerd onderwijs.

Onderzoeksvraag

In dit onderzoek staat de volgende hoofdvraag centraal:

Wat is de visie van de school ten opzichte van differentiatie en hoe wordt differentiatie in de praktijk toegepast?

Daarbij zullen ook de volgende deelvragen aan bod komen:

- Wat is de visie van de school ten aanzien van differentiatie?
- Hoe gaan scholen om met het *diversity-efficiency dilemma* ?
- Welke dimensies van differentiatie worden door de docenten in de praktijk toegepast?

2. Methode

Door middel van het bestuderen van het beleidsplan, het interviewen van de schoolleiding en het afnemen van een enquête onder docenten, is op elke school op drie manieren naar differentiatie gekeken.

Beleidsplan

Er is gekeken naar verwijzingen met betrekking tot gedifferentieerd onderwijs. Dit is gebruikt om de visie van de school weer te geven.

Interview

Het interviewschema is ontwikkeld op basis van het artikel van Waslander (2007) en naar Baarda (1996). De vragen grijpen terug op de verschillende strategieën die een school kan toepassen om met het *diversity-efficiency dilemma* om te gaan. Het interviewschema bestaat uit 33 vragen die per onderwerp onder één van de vijf clusters binnen het interview zijn ondergebracht. Na afloop zijn de drie interviews getranscribeerd en is de uitwerking hiervan besproken. Door de antwoorden naast elkaar te leggen zijn interpretaties van bepaalde uitspraken op elkaar afgestemd. In deze bespreking zijn de antwoorden van de verschillende schoolleiders naast elkaar gelegd. Hierbij is in overleg vastgesteld hoe een bepaalde uitspraak geïnterpreteerd dient te worden. Dit is voor elke uitspraak gedaan, zodat alle uitspraken op een eenduidige wijze zijn verwerkt.

Differentiatie

De vragen binnen het cluster 'differentiatie' grijpen terug op de zes verschillende dimensies van differentiatie: doelen, inhoud, tempo, lesmateriaal, lesactiviteiten en rooster (Waslander, 2007). Uit de antwoorden op deze vragen moet te herleiden zijn in welke mate de school haar leerlingen gedifferentieerd onderwijs aanbiedt en welke mogelijkheden zij voor haar leerlingen creëert. Met de vragen wordt vastgesteld of de school differentieert, waarom zij dat eventueel doet en hoe zij deze differentiatie vormgeeft.

Visie van de school

De keuzes die de school maakt ten aanzien van differentiatie vloeien voort uit haar visie. De vragen binnen het cluster 'visie van de school' zijn gericht op de marketing en toelatingseisen van de school. De vragen grijpen terug op de verschillende strategieën die Waslander (2007) in haar onderzoek aanhaalt.

Financiering

De vragen binnen dit cluster grijpen terug op de strategieën 'bronnen toevoegen' en 'digitaliseren van lesmateriaal' die Waslander (2007) in haar artikel uiteenzet. Met deze vragen wordt herleid waar de school haar geld aan besteedt en hoe de uitgaven van de organisatie in verhouding tot elkaar staan.

Differentiatie en beleidsplan

In het beleidsplan van de school ligt vast wat haar visie is, waar de komende jaren naar gestreefd wordt en waar eventuele verbeterpunten liggen. Met behulp van de vragen binnen het cluster 'differentiatie en beleidsplan' moet blootgelegd worden in hoeverre differentiatie in het beleid van de school is opgenomen. Ook worden er vragen gesteld die een aanvulling op de theorie van Waslander (2007) zijn. Daarnaast zijn binnen dit cluster vragen opgenomen die niet bij de andere clusters opgenomen konden worden. De vragen sloten niet aan bij de thema's van de overige clusters en pasten het best binnen het cluster van 'differentiatie en beleidsplan'.

Samenwerkende instanties

Een van de strategieën die een school kan toepassen om met het *diversity-efficiency dilemma* om te gaan, is door middel van samenwerking met andere instanties. De vragen binnen het cluster 'samenwerkende instanties' moeten achterhalen in welke mate en op welke manier de school met andere instellingen samenwerkt om de kosten van gedifferentieerd onderwijs te drukken.

Vragenlijst

De vragenlijst is ontwikkeld op basis van het artikel van Waslander (2007). De vragenlijst opent met het achterhalen van demografische gegevens. Vervolgens krijgt de docent 25 inhoudelijke stellingen waarbij op een vierpuntsschaal van 'nooit' tot 'altijd' aangegeven kon worden of de uitspraak van toepassing is op de les van de docent. De stellingen zijn geclusterd op basis van de zes dimensies van diversificatie van Waslander (2007). Over elke dimensie zijn meerdere stellingen, zo worden alle facetten van elke dimensie ondervangen. Bij de dimensie *inhoud* wordt bijvoorbeeld de volgende vraag gesteld: *Tijdens mijn les mogen de leerlingen zelf bepalen aan welke opdracht(en) zij werken*. Daarnaast zijn er stellingen opgenomen die ingaan op de randvoorwaarden voor differentiatie. Zoals bijvoorbeeld: *Ik [de*

docent] *heb verbreedend lesmateriaal ter beschikking*. De vragenlijst is te vinden in Bijlage 1: Vragenlijst Beleid en Differentiatie.

Respondenten

Schoolleiders

Voor het afnemen van de interviews is van elke school een schoolleider geselecteerd. De schoolleiders zijn allemaal werkzaam als coördinator van de bovenbouw van het VWO. De schoolleiders zijn geïnterviewd over de visie van de school ten aanzien van differentiatie en de uitvoering hiervan in de praktijk. De interviews duurden gemiddeld 45 minuten.

Docenten

Voor het afnemen van de vragenlijst zijn alle docenten van de drie scholen benaderd. De docenten zijn werkzaam in alle leerjaren, leerlagen en vakken. In totaal hebben 54 respondenten de vragenlijst ingevuld. Door middel van deze vragenlijst is beoogd inzicht te krijgen in de praktijk van de docenten met betrekking tot differentiatie. Het invullen van de vragenlijst duurde ongeveer 10 minuten.

Dataverwerking

Uit de interviews met schoolleiders zijn uitspraken geselecteerd die van toepassing zijn op de verschillende dimensies van differentiatie, de randvoorwaarden rond differentiatie en de wijze waarop er om wordt gegaan met het differentiatie-efficiëntie dilemma. Deze uitspraken zijn door de onderzoekers besproken en in verhouding tot elkaar zijn de scholen op de verschillende dimensies gescoord. De score liep van 1 tot 3, waarbij 1 stond voor weinig differentiatie op deze dimensie en 3 voor veel differentiatie op deze dimensie.

Elk beleidsplan is door een onderzoeker doorgelezen. Uitspraken over differentiatie zijn geselecteerd en gebruikt om de visie van de school omtrent differentiatie helder te krijgen.

De stellingen uit de vragenlijsten zijn verwerkt in Microsoft Excel. Vragen die bij eenzelfde cluster hoorde, zijn gemiddeld. Hierbij is rekening gehouden met negatieve vraagstellingen. Voor de dimensies zijn, net als bij de verwerking van de interviews, scores bepaald van 1 tot 3 voor elke dimensie.

3. Resultaten

Visie

De visie van de school vloeit voort uit het beleidsplan van de school evenals de afgenomen interviews bij het schoolbestuur. Hierbij wordt de visie van de verschillende scholen apart weergegeven.

School 1

In visie van School 1 heeft differentiatie een belangrijke plaats. Het hele rooster staat ten dienste van differentiatie: van de vijf uren (à 75 minuten) is het derde uur gereserveerd voor gedifferentieerd onderwijs. Tijdens deze uren wordt gedifferentieerd op doelen, inhoud, activiteiten en werkvorm.

Niet alleen op School 1 zelf wordt differentiatie belangrijk gevonden, in het nieuwe samenwerkingsverband met de partners van School 1 wordt expliciet aandacht besteed aan

het in de praktijk brengen van differentiatie. De schoolleider verwoordt dat als volgt: *“We hebben recentelijk een beleidsplan gemaakt voor het [...] samenwerkingsverband en [...] dat heeft als doel om differentiatie in de scholen te stimuleren.”*

In het schoolplan, dat stamt uit 2005, wordt geen aandacht besteedt aan gedifferentieerd onderwijs. Wel beoogt School 1 *de leerlingen een uitdagend programma aan te bieden. De uitdaging ligt voor een belangrijk deel in de inhoudelijke meerwaarde [...]. Daarnaast is het belangrijke om passende didactische uitgangspunten te kiezen, die bijdragen aan een uitdagende leeromgeving en die bovendien aansluiten bij de kernbehoeften van getalenteerde [...] leerlingen.* Hoewel differentiatie niet expliciet genoemd wordt, is het niet verbazingwekkend dat School 1 op gedifferentieerd onderwijs inzet om aan te sluiten bij de kernbehoeften van leerlingen.

School 2

Uit het beleidsplan van de school blijkt dat zij recht wil doen aan verschillen tussen leerlingen: *“In de visie van [de school] staat de leerling en zijn/haar leerproces centraal. Wij verrichten ons werk vanuit het pedagogische uitgangspunt dat iedere leerling het maximale uit zichzelf wil halen. De school is er om dit proces te ondersteunen.”* In de praktijk wordt dit niet op alle fronten tot uitvoering gebracht. De leerlingen hebben geen zeggenschap over de dimensies leerdoel, inhoud, tempo en rooster.

Uit het interview blijkt dat de keuze die de leerling heeft, voornamelijk afhankelijk is van de docent. Dit is bijvoorbeeld duidelijk terug te zien in het antwoord op de vraag: *“In hoeverre mogen de leerlingen zelf keuzes maken met betrekking tot hoe ze leren, met wie ze leren en waar ze leren?”* Het antwoord luidt: *“Op dit moment is dat nog erg afhankelijk van de docent.”* Ook in het interview komt bij de dimensies lesmateriaal en lesactiviteiten weer naar voren dat de mate waarin de leerlingen kunnen kiezen, door de docent wordt bepaald.

School 3

Uit het schoolplan blijkt dat leerlingen en medewerkers *“deel uit [maken] van de school als samenhangend geheel. Differentiatie en participatie zijn hier de kernbegrippen.”* Zoals door de schoolleiding ook wordt toegelicht in het interview, staat in het schoolplan dat gedifferentieerd onderwijs *“gewoon belangrijk is [...] en er staat verder geen uitwerking”.* Volgens de schoolleiding wordt het namelijk een *“onuitvoerbaar plan”* als je elke verandering in het schoolplan via de MR moet spelen.

Op de vraag of er op de school gedifferentieerd wordt, is het antwoord *“ja, er wordt hier gedifferentieerd”.* Uit het interview met de schoolleiding komt naar voren dat de belangrijkste reden voor de school om te differentiëren motivatie is, omdat *“als je in je onderwijssysteem gewoon zorgt dat je [je aanbod aanpast] op dat gene wat je leerlingen aankunnen, dat de beste manier is om te motiveren”.* Daar plaatst de schoolleiding wel de volgende kanttekening bij: door het aanbieden van gedifferentieerd onderwijs *“krijg je in feite individuele leerlijnen. [Maar de] school doorlopen in een groep heeft zoveel meerwaarde [...] dat je die twee moet weten te combineren”.*

Categorisatie

De categorisatie van de verschillende scholen is gebaseerd op de uitspraken van de schoolleiders tijdens de interviews. Hierbij is gekeken welke strategieën de scholen toepassen om met het *diversity-efficiency dilemma* (Waslander, 2007) om te gaan.

Daarnaast is er gekeken in welke dimensies de scholen differentiëren. Hierbij is voor elke school aangegeven of de inzet in die dimensie hoog, gemiddeld of laag is.

School 1

School 1 zet sterk in op alle zes de dimensies die Waslander definieert. Pijler hierin is het differentiatie-uur. Leerlingen kiezen tijdens dit uur een opdracht waarmee ze aan de slag gaan. Deze keuzeopdrachten sluiten aan bij de stof die op dat moment behandeld wordt. De wijze waarop gewerkt wordt, ligt in de meeste opdrachten vast. De opdracht sluit af met een open opdracht waarbij leerlingen zelf hun doelen mogen stellen. Deze opdracht leidt altijd tot een product. Wat dit voor product wordt, mogen de leerlingen zelf invullen.

Naast het differentiatie-uur hebben leerlingen de mogelijkheid om tussen verschillende modules te kiezen. Binnen deze modules is de keuzevrijheid beperkter, maar zijn er vaak keuzehoofdstukken waarin de leerling meer mogelijkheden heeft om zelf doelen en inhoud, binnen de kaders van de module, te kiezen. Verder hebben leerlingen veel keuze bij hun pre-thesis en thesis: twee grote onderzoeksopdrachten in leerjaar 5 en 6. Hierin kunnen ze hun eigen (onderzoeks-) doelen, inhoud en werkwijze bepalen. School 1 scoort met het differentiatie-uur en de keuzemodules hoog op doelen, inhoud en materiaal en gemiddeld op activiteiten.

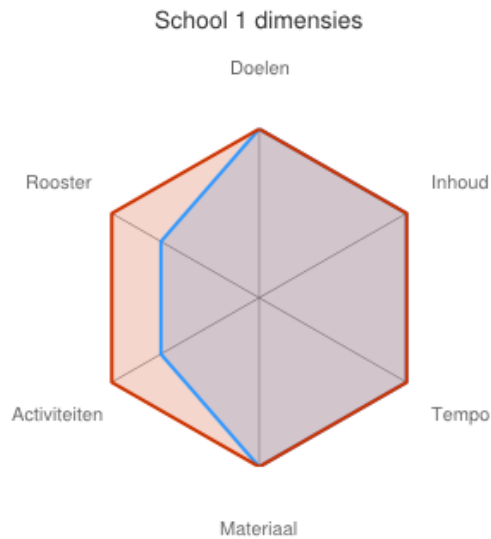
Er is ook aandacht voor tempodifferentiatie op School 1. Het tempo ligt volgens de schoolleider en het beleidsplan hoger dan op andere scholen. Zowel voor de nog snellere leerlingen, als de leerlingen die moeite hebben met dit tempo, wordt maatwerk geleverd. School 1 scoort hierdoor hoog op de dimensie tempo.

Tot slot is het rooster van de leerlingen op woensdag tot en met vrijdag voor een groot deel zelf in te vullen door de vele tussenuren die zij hebben. Daarom scoort school 1 hier gemiddeld.

Om met het *diversity-efficiency dilemma* om te gaan zet School 1 vooral in op het werven van fondsen en het vergroten van de homogeniteit. Ook zet de school in mindere mate in op schaalvergroting door samen te werken met de Universiteit en met vele andere scholen in de regio. Tot slot stellen zij ontkoppelingpunt uit door leerlingen pas vanaf klas 5 toe te laten. Er wordt nauwelijks ingezet op cosmetisch maatwerk of op het digitaliseren van lesmateriaal.

School 2

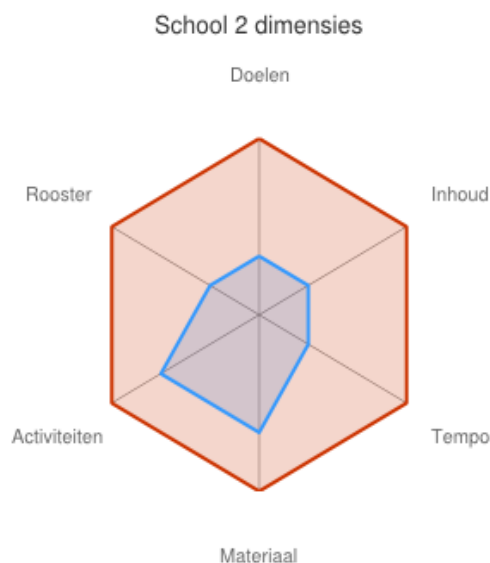
Uit het interview met de schoolleiding blijkt dat de school voornamelijk samenwerkt met andere organisaties en de heterogeniteit vermindert. Dat betekent dat de leerlingen op niveau worden ingedeeld in de klassen. Op die manier ontstaan homogener klassen. Zo

Figuur 2. Dimensies van School 1.

School 1 differentieert sterk op vrijwel alle dimensies. Alleen rooster en activiteiten scoren gemiddeld.

werkt School 2 nauw samen met het [anoniem] College: “Deze school [anoniem College] is opgericht om gedifferentieerd onderwijs te kunnen geven. Het [anoniem] College heeft de licentie om praktijkvakken te geven (BB en KB). [School 2] heeft dat niet. Op deze manier kunnen zij samen het totaalpakket aanbieden”. Een van de manieren waarop de school de heterogeniteit vermindert, is door middel van een voorselectie van de leerlingen: “[...] je moet minimaal een TL-advies hebben van de basisschool en een Cito-score van 530”. In beperkte mate wordt ook de strategie van cosmetisch maatwerk gebruikt. De overige strategieën worden door de school niet ingezet. Zoals bij de visie van de school al werd besproken, scoort de school laag op de dimensies leerdoel, inhoud, tempo en rooster. De school scoort gemiddeld op de dimensies van lesactiviteiten en lesmateriaal, maar dit is sterk afhankelijk van de docent.

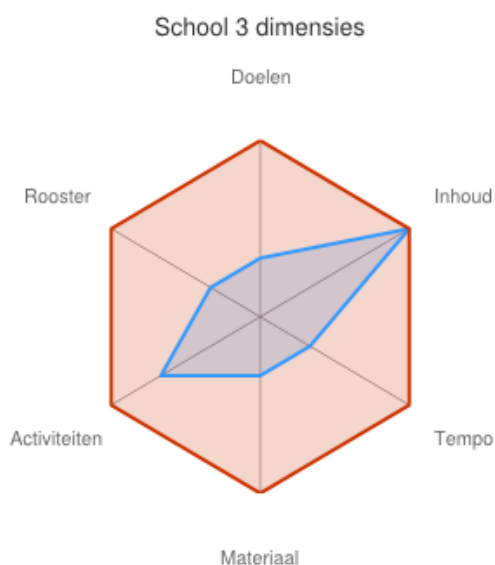

Figuur 3. Dimensies van School 2.
School 2 scoort vooral op activiteiten en materiaal.

School 3

Uit het interview met de schoolleiding blijkt dat de school voornamelijk samenwerkt met andere organisaties en de heterogeniteit vermindert. Zo werkt de school nauw samen met scholen en universiteiten uit de regio. Deze samenwerking varieert van onderwijsinstellingen die de leerlingen buiten schooltijd “hoorcolleges of werkcolleges [geven, tot] differentiatie materiaal te ontwikkelen”. De heterogeniteit wordt vermindert door alleen gymasiaal onderwijs aan te bieden. Daarnaast is deze school “ook naar buiten toe [...] iets meer een bètaschool”. Dit komt onder andere door het bèta-excellent programma dat wordt aangeboden. Anderzijds probeert de school, vanuit concurrentie oogpunt, ook vakken aan te bieden die aantrekkelijk zijn voor de alfa en gamma leerlingen om de “CM hoek iets steviger [te] maken”. Er vindt geen selectie plaats om toegelaten te worden op deze school, mits je toelaatbaar bent.

De school scoort laag op bijna alle dimensies van diversificatie. Op inhoud scoren zij hoog en op lesactiviteiten en materiaal gemiddeld. Volgens de schoolleiding wordt er wel gedifferentieerd op inhoud, “zoals bij Biologie, waar ze proberen met [...] herhalen

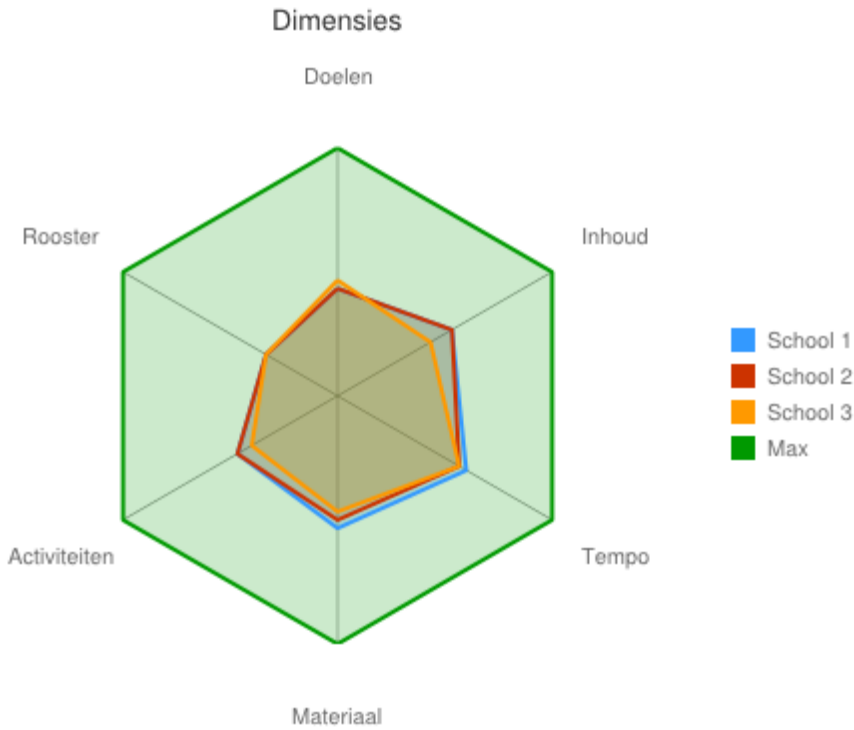

Figuur 4. Dimensies van School 3.
School 3 scoort sterk op inhoud en gemiddeld op activiteiten.

of verrijken” de verschillen in leerling-niveau te ondervangen. Wat betreft lesactiviteiten, streeft de schoolleiding ernaar om door middel van studiemiddagen de boodschap en *“opdracht”* aan de docenten over te brengen, dat er *“constant gewerkt [moet] worden [aan] differentiatie en variatie in werkvormen”*. Daarnaast zou de schoolleiding het *“een schande [vinden] als een sectie geen [verschillende materialen] zou hebben”*. Volgens de schoolleiding hoort dat *“bij de basiscapaciteiten”* van een docent om te zorgen voor verschillend lesmateriaal, dan wel deze zelf te ontwikkelen.

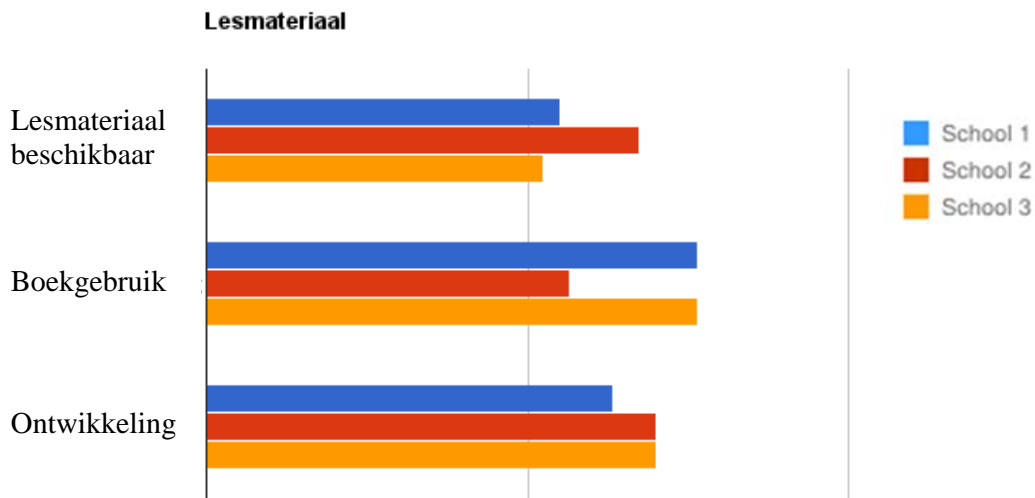
Vragenlijsten: docenten denken differentiatie in de praktijk toe te passen

De resultaten die hier worden weergegeven zijn op basis van de antwoorden van de docenten. De antwoorden geven weer hoe de docent tegen zijn les aankijkt ten aanzien van differentiatie. Waar staat: “de leerlingen van school...” moet dus gelezen worden als de opvatting van de docent tijdens zijn les.

Figuur 5. Differentiatie in de les.

In de figuur is te zien dat er weinig verschillen zijn tussen de docenten van de verschillende scholen.

Mate waarin dit geldt voor een les van nooit tot altijd

Figuur 6. Lesmateriaal gebruik in de les.

De eerste kolommen geven aan of docenten lesmateriaal beschikbaar hebben om gedifferentieerd les te kunnen geven. Boekgebruik geeft aan in hoeverre het boek gebruikt wordt in de les en bij Ontwikkeling konden docenten aangeven in hoeverre zij zelf lesmateriaal maken voor de les.

Figuur 7. Lesoverstijgende differentiatie

Mate waarin docenten toetsen aanpassen aan het niveau van de verschillende leerlingen en mate waarin leerlingen zelf hun deadline mogen bepalen.

School 1

De leerlingen van School 1 mogen zelden tot nooit hun eigen leerdoelen formuleren en kiezen waar en met wie zij leren. De leerlingen mogen zelden hun eigen werkvorm bepalen. Volgens de docenten mogen hun leerlingen wel regelmatig hun lesmateriaal kiezen en bepalen hoe de lesinhoud er uitziet. De docenten geven de leerlingen veel ruimte om hun eigen tempo te bepalen. Uit de enquête blijkt dat de leerlingen volgens de docenten regelmatig tot altijd hun lestempo mogen bepalen (zie Figuur 5).

De docenten van School 1 hebben regelmatig extra lesmateriaal beschikbaar en ontwikkelen ook regelmatig zelf lesmateriaal voor hun leerlingen. De leerlingen werken en leren regelmatig tot altijd uit een boek (zie Figuur 6).

Wat betreft toetsdifferentiatie en deadlinekeuze differentiëren docenten van School 1 nooit (zie Figuur 7).

School 2

De leerlingen van School 2 mogen zelden tot nooit hun eigen leerdoelen bepalen of kiezen waar ze leren. De leerlingen mogen zelden hun eigen werkvormen kiezen. Daarentegen hebben de leerlingen regelmatig inspraak in de lesinhoud en materiaalkeuze. De leerlingen mogen regelmatig tot altijd hun eigen lestempo bepalen (zie Figuur 5).

De leerlingen van School 2 werken regelmatig uit boeken en er is ook regelmatig extra lesmateriaal beschikbaar. Tevens wordt er regelmatig tot altijd lesmateriaal ontwikkeld door de docenten (zie Figuur 6).

Op School 2 wordt zelden gedifferentieerd wat toetsen betreft en nooit in het bieden van een deadlinekeuze (zie Figuur 7).

School 3

De leerlingen van School 3 mogen zelden tot nooit hun eigen lesinhoud, leerdoelen en werkvorm kiezen. Daarnaast mogen de leerlingen zelden hun eigen materiaal kiezen. Wel

mogen de leerlingen regelmatig kiezen waar zij leren en regelmatig tot altijd hun eigen lestempo bepalen (zie Figuur 5).

Er is regelmatig lesmateriaal beschikbaar voor de leerlingen en er wordt regelmatig tot altijd lesmateriaal door de docenten ontwikkeld. Tevens werken en leren de leerlingen regelmatig tot altijd uit boeken (zie Figuur 6).

De docenten differentiëren nooit wat betreft toetsen en zelden wat betreft deadlinekeuze (zie Figuur 7).

4. Conclusie en discussie

We beoordelen conservatief, omdat Waslander (2007) expliciet heeft gezocht naar scholen die anders werken dan de gemiddelde school. Om te voorkomen dat te positief wordt beoordeeld, is ervoor gekozen om regelmatige differentiatie als gemiddeld te classificeren.

Differentiatie in de les

Docenten differentiëren binnen hun lessen vooral op tempo. Docenten van School 1 en 2 differentiëren daarnaast ook op inhoud en materiaal. Dit gebeurt echter niet in elke les. Op de dimensies doelen en activiteiten wordt slechts in enkele gevallen gedifferentieerd. De scholen vallen daarmee op basis van de docentenenquête buiten de door Waslander (2007) gedefinieerde schooltypen, maar vertonen de meeste overeenkomsten met Bewakers.

Differentiatie volgens schoolleiders

Uit de interviews met schoolleiders kan opgemaakt worden dat School 1 op alle vlakken differentieert, al wordt er op sommige vlakken gemiddeld gescoord. School 1 komt daarmee het meeste overeen met Radicale Maatwerkers.

School 2 kan op basis van het interview ingedeeld worden bij de Bewakers. Er wordt volgens de schoolleider voornamelijk op activiteiten en materiaal gedifferentieerd.

School 3 lijkt het meest op een Differentiator. De school differentieert volgens de schoolleider vooral op inhoud en activiteiten.

Discrepanties

Bij alle scholen valt op dat de schoolleiders een ander beeld hebben van wat er in de praktijk aan differentiatie gebeurt, dan uit de docentenenquête naar voren komt. Dit komt waarschijnlijk doordat schoolleiders breder kijken dan enkel naar de lessen. In de vragenlijst voor docenten is benadrukt dat naar de eigen les gekeken moet worden. Vakoverstijgende projecten en differentiatie buiten de les om worden daardoor niet meegenomen door docenten.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat voor een goed overzicht van differentiatie niet alleen naar de lessen maar juist lesoverstijgend moet worden gekeken. Dit betekent ook dat schoolleiding en docenten intensief samen moeten werken voor een succesvolle implementatie van gedifferentieerd onderwijs.

Suggesties vervolgonderzoek

Voor vervolgonderzoek zou het interessant zijn om naast de visie van de schoolleiding en docenten ook te kijken naar of en hoe differentiatie in de praktijk wordt toegepast. Dit kan bijvoorbeeld worden gedaan door het afnemen van interviews of vragenlijsten onder de leerlingen. In het huidige onderzoek is er onvoldoende onderscheid tussen de visie van de docent en de daadwerkelijke situatie. Door leerlingen te bevragen kan een duidelijker beeld van de praktijk geschetst worden.

Een andere mogelijkheid is het voeren van focusgesprekken met zowel de docenten als de schoolleiders. Daarmee kan meer inzicht in de werkelijke situatie verkregen worden. Het focusgesprek moet zo opgezet worden dat de docenten en schoolleiders met elkaar in gesprek kunnen gaan. Dus in plaats van te focussen op de differentiatie in de les, de docenten meer naar de schoolcultuur te laten kijken. Aanvullend zouden de leerlingen hierover ook bevroegd kunnen worden. Hoe ervaren zij de schoolcultuur? Door differentiatie niet alleen binnen de les te bekijken maar ook daarbuiten, worden de differentiatiemogelijkheden inzichtelijk gemaakt.

Implicaties voor de praktijk

Met het onderzoek is inzichtelijk gemaakt in welke dimensies de scholen de meeste energie steken. Tegelijkertijd wordt duidelijk op welke vlakken wellicht kansen voor de scholen liggen. Door ook aan de andere dimensies van differentiatie aandacht te besteden, kan met weinig inspanning het gedifferentieerde onderwijs versterkt worden.

Voor School 1 gaat het dan om roosters en activiteiten. School 2 kan zich richten op doelen, inhoud en tempo. School 3 heeft mogelijkheden op doelen, materiaal en tempo.

Daarnaast valt op dat op School 1 de meeste dimensies van differentiatie aan bod komen. De belangrijkste bijdrage daaraan wordt geleverd door het differentiatie-uur. School 2 en 3 zouden kunnen overwegen een soortgelijke roostering in te zetten om hun gedifferentieerde onderwijs te versterken.

Literatuurlijst

Akos, Patrick, Cockman, Caroline R., Strickland, Cindy A. (2007). Differentiating Classroom Guidance. *Professional School Counseling*, Vol. 10, Nr. 5, p. 455-463

Baarda, D. B. (1996). Basisboek open interviews: praktische handleiding voor het voorbereiden en afnemen van open interviews. Groningen: Noordhoff

Bosker, R.J. (2005). *De grenzen van gedifferentieerd onderwijs*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar. Universiteit van Groningen, Groningen. (<http://redes.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/2005/r.j.bosker/bosker.pdf>)

- Freund, R. J. (2003). Mass customisation and personalization in education and training, paper presented at the *E-learn China Conference*, Edinburg, 21-23 July
- Hall, D. & Thomas, H. (2004). Teaching university modules in sixth forms: the shifting boundaries of post compulsory education? *Journal of Education Policy*, 19, p. 179-193
- De Koning, P. (1973). *Interne Differentiatie*. Amsterdam: APS / RITP.
- Lubienski, C. (2006). School diversification in second-best education markets; international evidence and conflicting theories of change. *Educational Policy*, 20, p. 323-344
- Mikkola, J.H. & Skjøtt-Larsen, T. (2004). Supply-chain integration: implications for mass customization, modularization and postponement strategies. *Production Planning and Control*, 14, p. 352-361
- Philips, et al. (2004). Online student induction: a case study of the use of mass customisation techniques. *Open Learning*, 2, p. 191-202
- Waslander, S. (2007). Mass customization in schools: strategies Dutch secondary school pursue to cope with the *diversity-efficiency dilemma* . *Journal of Education Policy*, Vol. 22, No. 4, p. 363-382

Gitta Haarbosch, Krijn Kieviet en Judith Schenkels zijn docent-in-opleiding, respectievelijk voor het schoolvak Duits, Biologie en Engels, aan het Centrum voor Onderwijs en Leren van de Universiteit Utrecht. In het kader van hun opleiding tot eerste-graadsdocent verrichtten zij een onderzoek naar Differentiatie en Beleid. De resultaten van dit Praktijkgericht Onderzoek (PGO) en de aanbevelingen die zij naar aanleiding hiervan doen, vormen de basis van bovenstaand artikel.

Bijlage 1

Vragenlijst Beleid en Differentiatie

Beste collega,

In het kader van onze studie aan de Universiteit Utrecht, voeren we een klein onderzoek over het beleid rond gedifferentieerd onderwijs uit. We willen je daarom vragen de onderstaande vragenlijst in te vullen. Deze bestaat uit een paar algemene en 26 meerkeuzevragen en zal ongeveer 10 minuten in beslag nemen.

De vragen staan in het teken van de vormgeving van uw les en zijn toegespitst op één les en niet zozeer op de invulling over een periode of schooljaar. Beantwoord de vragen voor de wijze waarop je nu les geeft, niet zoals je wilt dat je lessen zouden verlopen.

Alvast hartelijk dank voor je medewerking. De resultaten zullen we eind juni presenteren.

Met vriendelijke groet,
Gitta Haarbosch
Krijn Kieviet
Judith Schenkels

---

*Vereist

Welk vak / welke vakken geef je? * .....

Op welke school geef je les? * **Beatrix College / Junior College Utrecht / Utrechts Stedelijk Gymnasium**

Aan welke jaarlaag / jaarlagen geef je les? * **1 / 2 / 3 / 4 / 5 / 6**

Op welk niveau geef je les? * **VMBO / HAVO / VWO / Gymnasium**

Vul hieronder je e-mailadres is als je uitgenodigd wilt worden voor de presentatie van onze resultaten.

.....

Tijdens mijn les mogen de leerlingen zelf bepalen aan welke opdracht(en) zij werken.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

De leerlingen mogen tijdens mijn les zelf bepalen waar / in welke ruimte ze aan een opdracht werken.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

Ik laat de leerlingen tijdens mijn les aan een computer of laptop werken.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

Ik heb verbredend lesmateriaal te beschikking.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

Voor mijn vak werken we samen met externe instanties (zoals een andere middelbare school of universiteit).*

	1	2	3	4	
--	---	---	---	---	--

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Ik heb lesmateriaal ter beschikking om de lesstof te herhalen.*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Leerlingen volgen voor mijn vak soms lessen op een andere (externe) onderwijsinstelling.*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

De leerlingen mogen in mijn les hun eigen leerdoelen formuleren*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Leerlingen mogen voor het inleveren van opdrachten hun eigen deadline bepalen.*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Tijdens de les mogen leerlingen zelf bepalen hoe ze de leerstof tot zich nemen (auditief, visueel, interactief, etc.).*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Ik ontwikkel zelf lesmateriaal voor in de les.*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Leerlingen (uit dezelfde klas) krijgen toetsen die aangepast zijn aan hun niveau.*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Leerlingen mogen tijdens mijn les in hun eigen tempo werken.*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Alle leerlingen hebben hetzelfde lesmateriaal voor mijn vak.*

1 2 3 4

Altijd	☒	☒	☒	☒	Nooit
--------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------

Ik gebruik in mijn lessen materiaal dat afkomstig is van een andere (externe) onderwijsinstelling.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

De lesinhoud pas ik aan op de individuele leerbehoeften van mijn leerlingen.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

De leerlingen mogen zelf bepalen of zij mijn les bijwonen.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

De leerlingen kunnen tijdens mijn les kiezen met welk lesmateriaal ze willen werken.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

De inhoud van mijn vak is tijdens de les voor alle leerlingen gelijk.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

Tijdens mijn lessen maak ik gebruik van digitaal lesmateriaal.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

Tijdens mijn les krijgen leerlingen de keuze tussen verschillen activiteiten om hetzelfde onderwerp te behandelen.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

Ik heb verdiepend lesmateriaal beschikbaar.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

Ik maak tijdens de les gebruik van de lesmethode/ het boek.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

De leerlingen mogen tijdens mijn les kiezen met welke werkvorm ze aan de slag gaan met de lesstof.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit

Ik heb over een onderwerp materiaal beschikbaar op verschillende niveaus.*

	1	2	3	4	
Altijd	☐	☐	☐	☐	Nooit